

رویکرد جاری حقوق بین‌الملل در قبال تبعیض و آپارتاید علمی و چالش‌های موجود*

علیرضا اکبری** - دکتر بابک پورقهرمانی*** - دکتر جمال بیگی****

This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

چکیده

امروزه با وجود اهمیت بسیار بالای علم و دانش در عرصه بین‌الملل و لزوم ترویج علم در سطح جهان، تبعیضات گسترده‌ای در این حوزه علیه برخی کشورها اعمال می‌گردد که آثار مخربی برای کشورهای هدف به همراه دارد. این نوع تبعیض که از آن با عنوان آپارتاید علمی یاد می‌شود، موضوعی قابل تأمل و نیازمند بررسی علمی و حقوقی است. با توجه به اهمیت این موضوع، این پژوهش با هدف شناسایی چالش‌ها و خلاءهای حقوقی موجود در قواعد بین‌المللی و سازمان‌های بین‌المللی، درصدد است تا با رویکردی توصیفی-تحلیلی به این سوالات پاسخ دهد که رویکرد حقوقی و قانونی در قبال آپارتاید علمی در حقوق بین‌الملل چیست و چه چالش‌ها و خلاءهایی در این رابطه وجود دارد؟ نتایج پژوهش نشان می‌دهد اگرچه قوانین و مقرراتی در چهارچوب حقوق بین‌الملل در رابطه با رفع تبعیض و آپارتاید علمی وضع شده است اما خلاءهای مهمی از قبیل کاهش حوزه فعالیت یونسکو، تعریف موسع و مبهم از مفهوم تبعیض و عدم ذکر مصادیق آن، فقدان ضمانت اجرای قوانین موجود، قدیمی بودن و عدم کفایت قواعد حقوقی بین‌الملل، اعمال قدرت برخی کشورها در سازمان‌های بین‌المللی و عدم جرم‌انگاری تبعیض علمی در قواعد حقوقی بین‌الملل در این حوزه وجود دارد.

کلیدواژگان

آپارتاید علمی، تحریم علمی، تبعیض علمی، قواعد حقوقی، جرم‌انگاری

* این مقاله برگرفته از رساله دکتری تخصصی حقوق کیفری و جرم‌شناسی علیرضا اکبری با عنوان «راهبردهای بین‌المللی و ملی در قبال آپارتاید علمی» با راهنمایی دکتر بابک پورقهرمانی است.

** دانشجوی دکتری تخصصی حقوق کیفری و جرم‌شناسی، واحد مراغه، دانشگاه آزاد اسلامی، مراغه، ایران.

*** دانشیار گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد مراغه، دانشگاه آزاد اسلامی، مراغه، ایران. / نویسنده مسئول / ایمیل:

pourghahramani@iau-maraghe.ac.ir

**** دانشیار گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد مراغه، دانشگاه آزاد اسلامی، مراغه، ایران.

مقدمه

دسترسی و دستیابی به علم و دانش به عنوان یکی از مهم‌ترین علل پیشرفت جامعه بشری بوده است و انقلاب‌های علمی به عنوان نقاط عطفی در تاریخ تحول بشر هستند. علم و دانش از یک سو عامل تحول‌بخش در عرصه جهانی و از سوی دیگر از مظاهر قدرت هر کشور محسوب می‌گردد. با این حال سطوح دستیابی کشورها به سطوح علم متفاوت و متأثر از علل مختلفی است و همه کشورها به یک اندازه در تحولات علمی سهم نیستند. برخی از کشورها سهم بالایی در تولید علم و دانش دارند و برخی نیز بدون داشتن سهمی در تولید دانش، صرفاً از علوم بهره‌مند می‌شوند. در چند قرن گذشته موضوع بهره‌مندی از آموزش، تعلیم و تربیت و همچنین دستیابی به علم و دانش مورد تأکید و توجه بسیاری از اندیشمندان در حوزه نظری و بسیاری از کشورها و نهادهای بشردوستانه بوده است و در این حوزه نیز تلاش‌های بسیاری برای تسری علم به جوامع مختلف صورت گرفته است. این موضوع در حوزه حقوقی نیز مورد توجه است و اعلامیه‌ها و کنوانسیون‌های مختلف بین‌المللی نیز بر اهمیت آن تأکید کرده‌اند. با این حال، با وجود همه تلاش‌هایی که در این حوزه صورت گرفته است، تبعیضات علمی در انواع، اقسام و سطوح مختلف از سوی برخی کشورها و نهادهای بین‌المللی بر تعدادی از جوامع تحمیل می‌شود و مشکلات و چالش‌های مختلفی را برای آنان ایجاد می‌کند فلذا بررسی آن از منظر حقوقی قابل تأمل است.

بر این اساس، این پژوهش با هدف شناسایی چالش‌ها و ضعف‌های حقوقی موجود در قواعد بین‌المللی و سازمان‌های بین‌المللی، درصدد است تا با رویکردی توصیفی-تحلیلی به این سوالات پاسخ دهد که رویکرد حقوقی و قانونی در قبال آپارتاید علمی در حقوق بین‌الملل چیست و چه چالش‌ها و خلاءهایی در این رابطه وجود دارد؟

۱- پیشینه پژوهش

مطالعه و بررسی‌های انجام شده در ارتباط با موضوع تبعیض و آپارتاید علمی نشان می‌دهد که تا کنون تحقیق و مطالعه‌ای درباره آن از منظر حقوقی انجام نشده است. اما با توجه به اهمیت موضوع و آثار تبعیض و آپارتاید علمی پژوهش‌های بسیاری در رابطه با آن انجام شده است. به عنوان مثال چراغعلی (۲۰۱۲) در بررسی مفهوم آپارتاید علمی آن را وضعیتی دانسته است که دانشمندان، اعضای هیأت علمی، پژوهشگران و دانشجویان یک کشور را از دسترسی و دستیابی به دانش علمی و انتشار و چاپ علوم و دانش ابداعی در منابع علمی و پژوهشی جهانی و پایگاه‌های اطلاعاتی بین‌المللی محروم می‌کنند یا مانع انتشار فعالیت‌های علمی و فناوری یک کشور می‌شوند و یا حتی اقدام به ترور دانشمندان علمی یک جامعه می‌کنند (Cheraghali, 2012: 158-159). نظرزاده زارع (۱۳۹۸) نیز در پژوهشی با عنوان «شناسایی موانع تعاملات بین‌المللی اعضای هیأت علمی: رویکردی کیفی» انواع تبعیضات علمی و مصادیقی از آن که مانع تعاملات بین‌المللی اعضای هیأت علمی شده است را بررسی نموده است (نظرزاده زارع، ۱۳۹۸: ۱۹۶-۱۷۹): (Nazarzadeh Zare, 2019: 179-196). رضایی‌زواره (۲۰۱۶) در مقاله «ایران، تحریم‌ها و همکاری‌های تحقیقاتی» به اهمیت

همکاری‌های بین‌المللی در حوزه علوم پزشکی پرداخته است و در آن به تأثیر تحریم‌های علمی بر پیشرفت‌های علمی ایران در حوزه پزشکی پرداخته است (Rezaee-Zavareh, Karimi-Sari et al., 2016: 28-29). کوکابیساقی و همکاران (۲۰۱۹) در پژوهشی با عنوان «تأثیر تحریم‌های سیاسی ایالات متحده بر همکاری‌ها و تحقیقات بین‌المللی در ایران» به بررسی تحریم‌ها علیه ایران و تأثیر آن بر تحقیقات علمی بین‌المللی ایران پرداخته‌اند. نتایج نشان داده است که تحریم‌های اعمال شده علیه ایران محدودیت‌های متعددی در حوزه دسترسی به اطلاعات آزاد علمی، تبادل نظر و همکاری علمی ایجاد کرده است. همچنین این تحریم‌ها مشکلات اقتصادی و مالی متعددی را نیز برای محققین و پژوهشگران ایرانی به وجود آورده است (Kokabisaghi et al., 2019: 1-7). این تحقیقات بیشتر به بررسی مفهوم و مصادیق تبعیض و آپارتاید علمی و اثرات آن پرداختند اما پژوهش حاضر با رویکردی متفاوت درصدد است تا رویکرد حقوقی جاری در عرصه بین‌الملل و ریشه‌ها و چالش‌های حقوقی این نوع تبعیض را در قواعد حقوقی بین‌الملل مورد شناسایی و بررسی قرار دهد.

۲- چهار چوب مفهومی

توجه به علم و دانش همواره از مهم‌ترین موضوعات جوامع بشری و جهان دائماً در حال تغییر و تحول بوده است. رشد و توسعه هر شخص یا سازمانی نیازمند کسب علم و دانش است. نقش و اهمیت دانش در رشد و توسعه جوامع از دهه ۱۹۹۰ به نحوی است که شکاف دانش^۱ در جوامع را ایجاد کرده است و مفهوم کشورهای توسعه‌یافته را جا انداخته است (احسانی، نجفی و همکاران، ۱۳۹۶: ۴۴-۲۹)؛ (Ehsani, 2017: 29-44). پیشرفت و توسعه کشورها مبتنی بر علم و فناوری است و رشد و توسعه همه جانبه جوامع به تولید علم وابسته است، علاوه بر این تولید علم و فناوری به نمادی از قدرت ملی و بین‌المللی تبدیل شده است (نوروزی و مددی، ۱۳۹۳: ۲۰۴-۱۹۲)؛ (Noroozi and Madadi, 2015: 192-204).

در عصر حاضر علم و دانش به صورت فزاینده‌ای جهانی شده است. از نشانه‌های این موضوع می‌توان تعداد مقالات بین‌المللی منتشر شده با نویسندگان مشترک از نقاط مختلف جهان، تحلیل‌های علمی از جهانی‌شدن علم از منظر همکاری‌های علمی بین‌المللی، داده‌های کتاب‌شناختی از پایگاه‌های داده بین‌المللی و دانش موجود در شبکه‌های اجتماعی را نام برد که باعث تخصصی شدن و شبکه‌سازی فعالیت‌های علمی، افزایش پیوستگی و وابستگی متقابل بین کشورها شدند که این موضوع از منظر حقوقی نیز از اهمیت بسزایی برخوردار است (Gui et al., 2019: 1-12). از سوی دیگر توسعه سازمان‌های بین‌المللی، افزایش سطح روابط سازمان‌های غیردولتی و اقدامات و فعالیت‌های مشترک این سازمان‌ها نیازمند تبادل دانش و اطلاعات است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که تنوع بین سازمان‌ها و زمینه‌های همکاری، روندهای گسترده‌تر بین‌المللی‌سازی و یکپارچگی علمی را به دنبال داشته است (Zapp, 2018: 3-26). همچنین جهانی‌شدن علم و همکاری بین‌المللی در

^۱. Knowledge Divide

دهه‌های اخیر بر انگیزه محققان و همچنین شبکه‌سازی‌های علمی بسیار مؤثر بوده است (Kato and Ando, 2017: 673-694). بنابراین هر گونه ممانعت از همکاری در ترویج علم و دانش و جلوگیری از استمرار این جریان تبعیض را به دنبال خواهد داشت که از منظر حقوق داخلی و بین‌المللی مذموم شمرده شده است (King et al., 2011: 54-75). زیرا جهان امروز بیش از هر زمان دیگری نیازمند همکاری و همفکری برای حل مشکلات مشترک است و همکاری‌های علمی به عنوان فعالیت مشترک پژوهشگران برای دستیابی به یک هدف مشترک یعنی تولید علم و دانش صورت می‌گیرد (حریری و ریاحی، ۱۳۹۲: ۷۳-۸۶)؛ (Hariri and Riahi, 2014: 73-86).

۳- تاریخچه تبعیض و آپارتاید علمی

روند بررسی قواعد و قوانین حقوقی و نیز فعالیت برخی سازمان‌های بین‌المللی نشان می‌دهد که تبعیض علمی و دوگانگی و چندگانگی و نگرش‌های تبعیضی در رابطه با علم و دانش همواره در عرصه بین‌الملل وجود داشته است، به طوری که این وضعیت منجر به شکل‌گیری برخی توافقات چندجانبه بین کشورها، وضع قوانین و مقررات حقوقی بین‌الملل و حتی شکل‌گیری سازمان‌های بین‌المللی مانند یونسکو در رابطه با رفع تبعیض و نابرابری علمی شده است. تبعیض علمی از چنان اهمیتی در عرصه بین‌الملل برخوردار است که ایجاد محرومیت در این حوزه می‌تواند مشمول قواعد حقوقی قرار گیرد و ایجاد مانع برای دستیابی به علم و دانش می‌تواند به عنوان دعوی و موضوعی حقوقی مورد سوال و پیگیری واقع شود. با این حال امروزه پدیده تبعیض علمی و به عبارتی دیگر آپارتاید علمی^۱ در سطح جهان وجود دارد (King et al., 2011: 54-75). در حال حاضر جنبش‌های اعتراضی اجتماعی متعددی وجود دارد که با نگاهی ویژه موضوعاتی نظیر نیاز به تنوع و برابری در مؤسسات علمی در سراسر جهان را دنبال می‌کنند. نظرسنجی انجمن حقوق و رضایت شغلی در سال ۲۰۲۱ که پاسخ بیش از ۳۲۰۰ دانشمند شاغل در سراسر جهان را مورد بررسی قرار داده است، نشان می‌دهد که کارهای بسیار زیادی برای رفع تبعیضات علمی در جهان وجود دارد (Woolston, 2021: 177-179).

موضوع علم و دانش علاوه بر دستاوردهای مثبت، گاهی در راستای حفظ سلطه بر دیگران و ابزاری برای برتری‌جویی بوده و انحصارگرایی در علم در برخی مواقع، شرایط را برای عقب‌ماندگی برخی جوامع دیگر ایجاد کرده است (Cotgrove, 1975: 55). به عنوان مثال کشورهای توسعه‌یافته به واسطه دارا بودن تکنولوژی و امکانات بالای آموزشی، آزمایشگاهی و تجهیزات در مقایسه با کشورهای توسعه نیافته نقش زیادی در تولید دانش دارند (Crew, 2019). بنابراین اعمال تبعیض علمی توسط این کشورها می‌تواند پیامدها و آثار مخربی برای کشورهای محروم و هدف ایجاد نماید (Rubin and O'Connor, 2022). از نمونه‌های این وضعیت اقدامات برخی کشورها نظیر ایالات

^۱. Scientific Apartheid

متحده آمریکا، کشورهای اروپایی و برخی دیگر از کشورهای پیشرو در عرصه علمی است که بدون در نظر گرفتن مقررات حقوقی بین‌المللی صورت می‌گیرد (Resolution 1737, 2006). تبعیضات علمی در عرصه علوم پزشکی و در شرایط بحرانی کرونا در سال ۱۳۹۹ نیز وجود داشتند (بنیاد ملی نخبگان، ۱۳۹۹).

۴- نهادها و قواعد حقوقی رافع تبعیض و آپارتاید علمی در عرصه بین‌المللی و چالش‌ها و خلاءهای موجود

۴-۱- نهادها و قواعد بین‌المللی رافع تبعیض و آپارتاید علمی

عرصه علم و دانش یکی از مهم‌ترین حوزه‌هایی است که تبعیض و نابرابری در آن همواره وجود داشته است که این موضوع توجه بسیاری از کشورها را به خود جلب نموده است (Mickelson, 2003: 1052-1086). این موضوع سبب شده است تا اقدامات متعددی در این راستا صورت گیرد. این اقدامات هم به صورت یک جانبه توسط کشورهای مختلف برای رفع تبعیض و محرومیت در آموزش، تعلیم و تربیت و مقابله با تبعیض و تحریم علمی بوده و هم به صورت اقدامات چندجانبه و بین‌المللی از سوی کشورهای متعدد و در قالب قواعد حقوقی بین‌المللی و سازمان‌های بین‌المللی نمود یافته است. برخی از مهم‌ترین نهادها و قواعد بین‌المللی در این حوزه عبارتند از:

۴-۱-۱- سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی یونسکو^۱

یونسکو یک سازمان تخصصی و وابسته به سازمان ملل متحد است که مقر آن در پاریس بوده و در پنج منطقه مختلف؛ آفریقا، دول عربی، اروپا و امریکای شمالی، امریکای لاتین و کانادا و همچنین آسیا و اقیانوسیه دارای دفتر می‌باشد. این سازمان با هدف کمک به «ایجاد صلح، ریشه کن کردن فقر، توسعه پایدار و گفتگوی بین فرهنگی از طریق آموزش، علوم، فرهنگ، ارتباطات و اطلاعات» در سال ۱۹۴۵ تأسیس شده است. از مهم‌ترین اهداف این سازمان دسترسی و ترویج علم و دانش و نیز بهره‌مندی از آموزش، تعلیم و تربیت برابر برای همگان و یادگیری مادام‌العمر، ایجاد جوامع علمی از طریق اطلاعات و ارتباطات بر پایه چهار ستون آزادی بیان، دسترسی جهانی به اطلاعات و دانش، احترام به تنوع فرهنگی و زبانی و همچنین آموزش با کیفیت برای همگان است.

این سازمان حمایت‌های متعددی به منظور رفع تبعیض علمی در چارچوب حمایت از جریان آزاد ایده‌ها، ترویج آزادی بیان، ترویج دسترسی جهانی به اطلاعات و حفظ اطلاعات و راه‌حل‌های باز برای توسعه پایدار از طریق دسترسی آزاد به اطلاعات علمی، منابع آموزشی قابل دسترس و همچنین نرم‌افزارهای رایگان و بستر آموزشی باز و از راه دور، ارتقاء جهانی اینترنت و اصول آن (اینترنت باید مبتنی بر دستیابی دانش و آگاهی و حقوق بشر باشد)، تولید دانش از طریق نشریات، تشکیل شورای بین‌المللی علوم، سفیران حسن نیت یونسکو انجام داده است. این سازمان در راستای اهداف خود و توجه به آنها، روزهای بین‌المللی از جمله روز جهانی سوادآموزی (۸ سپتامبر)، روز دسترسی جهانی به اطلاعات (۲۸ سپتامبر)، روز جهانی علم در خدمت صلح و توسعه (۱۰ نوامبر) و

^۱ . The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO)

همچنین جوایزی مانند جایزه پادشاه حمد بن عیسی آل خلیفه یونسکو برای استفاده از فناوری‌های ارتباطات و اطلاعات در آموزش و اهمیت یادگیری الکترونیکی در عصر دیجیتال ترویج داده است (UNESCO, 2022). تأمین فرصت‌های یادگیری مادام‌العمر برای همه، تأکید بر فراگیری در آموزش بدون توجه به خاستگاه قومی، نژادی، جنسیتی و طبقه اجتماعی، تأکید بر اثربخشی و تناسب یادگیری مطابق با نیازهای اجتماعی و اقتصادی جوامع نیز از جمله مهم‌ترین برنامه‌های این سازمان در حوزه ترویج علم و دانش در جهان است (معصومی فرد و ایرانپور، ۱۳۹۵).

۴-۱-۲- اعلامیه جهانی حقوق بشر^۱

اعلامیه جهانی حقوق بشر یک پیمان بین‌المللی است که در تاریخ ۱۰ دسامبر ۱۹۴۸ در مجمع سازمان ملل تصویب شد. در این اعلامیه موضوعات مختلفی به عنوان حقوق بشر معرفی شده است و بر عدم تبعیض در همه حوزه‌ها تأکید دارد. ماده ۲ این اعلامیه جهانی مبنی بر عدم تبعیض نژادی، رنگی، جنسیتی، زبانی، مذهبی، ثروت، عقیده سیاسی و ... در دستیابی به تمامی حقوق و کلیه آزادی‌های انسانی است و عدم تبعیض بر پایه موقیعت سیاسی، قضایی و یا بین‌المللی از جمله مهم‌ترین موادی است که حق دستیابی به علم و دانش و آموزش را برای همه کشورها و جوامع در سراسر جهان به رسمیت شناخته است. در ماده ۲۶ آن نیز به صراحت بر حق آموزش و پرورش در جهت رشد شخصیت انسانی و احترام به حقوق آزادی‌های بشر و اینکه آموزش و پرورش باید دوستی بین تمام ملل و گروه‌های نژادی یا مذهبی و توسعه فعالیت‌های ملل متحد را در راه حفظ صلح تسهیل کند، تأکید شده است (Ohchr, 1948).

۴-۱-۳- کنوانسیون مبارزه با تبعیض در آموزش^۲

این کنوانسیون یک معاهده چند جانبه با هدف آن مبارزه با تبعیض در زمینه علمی و آموزشی است که در یازدهمین اجلاس عمومی یونسکو در تاریخ ۱۴ دسامبر ۱۹۶۰ در پاریس به تصویب اعضا رسید. در این کنوانسیون منظور از آموزش، کلیه سطوح آموزش و انواع آن است که شامل دسترسی به آموزش، معیار و کیفیت آن و شرایطی است که تحت آن آموزش ارائه می‌شود. این اولین سند بین‌المللی است که حق تحصیل علم را به طور گسترده پوشش می‌دهد. ماده ۱ این کنوانسیون مفهوم «تبعیض» را هرگونه تمایز، محرومیت^۳، محدودیت^۴ یا اولویت^۵ بر اساس نژاد، رنگ، جنسیت، زبان، مذهب، عقاید سیاسی یا عقاید دیگر، خاستگاه موقعیت ملی یا اجتماعی، وضعیت اقتصادی یا تولد تعریف می‌کند که هدف آن محروم کردن فرد یا گروهی از افراد از هر نوع یا هر سطح آموزشی و یا استفاده از کیفیت آموزشی پایین‌تر، تحمیل شرایط ویژه به فرد یا گروهی از افراد

¹ . The Universal Declaration of Human Rights

² . Convention against Discrimination in Education

³ . Distinction

⁴ . Exclusion

⁵ . limitation

⁶ . Preference

مغایر با منزلت انسانی و تأسیس یا تداوم مؤسسات یا نظام‌های آموزشی جداگانه برای افراد یا گروه‌ها است. براساس این کنوانسیون تحت هیچ شرایطی حتی سیاسی، کشور یا افرادی نباید اقدام به ایجاد تبعیض در حوزه دستیابی به آموزش، تحصیل علم و دانش و یا دستیابی و دسترسی به دانش و اطلاعاتی که در عرصه داخلی و بین‌المللی وجود دارد، کنند. این حق باید توسط دیگران محترم شمرده شود (Ohchr, 1962).

۴-۱-۴- اعلامیه حقوق بشر اسلامی^۱

اعلامیه اسلامی حقوق بشر یا اعلامیه حقوق بشر اسلامی که اعلامیه قاهره^۲ نیز خوانده می‌شود، توسط سازمان کنفرانس اسلامی^۳ در سال ۱۹۹۰ در شهر قاهره تصویب شد. این اعلامیه خلاصه‌ای از نگاه اسلامی به حقوق بشر است. این اعلامیه معمولاً به عنوان واکنش اسلامی به اعلامیه جهانی حقوق بشر پس از جنگ جهانی دوم در سال ۱۹۴۸ تصویب شد. آخرین و جدیدترین بازنگری آن نیز در سال ۲۰۲۰ به تصویب رسید. در این اعلامیه عدم ایجاد تبعیض در همه حوزه‌ها از جمله تبعیض در حوزه آموزش، تعلیم و تربیت و دستیابی به دانش و اطلاعات مورد تأکید قرار گرفته است. دستیابی به علم در همه جهان خصوصاً بین همه کشورهای مسلمان به عنوان یک حق برای همه کشورها تلقی شده است. در این حوزه بر همکاری کشورها در ترویج علم و دانش، پرورش آگاهی و بصیرت نیز تأکید شده است (OIC, 2022).

۴-۱-۵- کنوانسیون حقوق کودک^۴ مصوب ۱۹۸۹

کنوانسیون حقوق کودک از جمله اسناد خاص حقوق بشری و مصوب مجمع عمومی سازمان ملل متحد در تاریخ ۲۰ نوامبر ۱۹۸۹ است که هدف آن بیان حقوق مدنی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی گروه آسیب‌پذیر کودکان می‌باشد. در ماده دوم آن به مهم‌ترین اصول حقوق بشری یعنی اصل عدم تبعیض بدون هر گونه استثناء و تبعیض و بدون در نظر گرفتن نژاد، رنگ، جنسیت، زبان، دین، عقاید سیاسی یا سایر عقاید، خاستگاه اجتماعی یا ملی، قومی، ثروت، معلولیت، تولد و یا ویژگی‌های فردی کودک یا والدین یا سرپرستان قانونی او تأکید شده است. همچنین در ماده ۲۸ بر حق بهره‌مندی از آموزش رایگان و اجباری در مدارج ابتدایی و در دسترس قراردادن آموزش عالی برای همگان بر اساس توانایی‌ها و از هر طریق مناسب تأکید شده است (UNICEF, 2022). برای حفظ حقوق آموزش و پرورش کودکان و نوجوانان با توجه به اهمیت فراگیری آن در سنین پایین اسناد بین‌المللی دیگری نیز از جمله اعلامیه جهانی حقوق کودک ۱۹۵۹، اعلامیه بقا رشد و حمایت از کودکان، بیانیه و چارچوب عمل سالامانکادر مورد آموزش نیازمندی‌های خاص تدریس شده است (بیگی، ۱۳۹۸: ۴۶-۳۱)؛ (Beigi, 2020: 31-46).

^۱ The Cairo Declaration of Human Rights in Islam (CDHRI)

^۲ The Cairo Declaration

^۳ The Organization of the Islamic Conference (OIC)

^۴ Convention on the Rights of the Child

۴-۱-۶- کنوانسیون بین‌المللی رفع هر نوع تبعیض نژادی

این کنوانسیون در ۲۱ دسامبر سال ۱۹۶۵ در مجمع عمومی سازمان ملل تصویب شد و در سال ۱۹۶۹ لازم‌الاجرا شد. این کنوانسیون به منظور تسهیل حسن تفاهم بین نژادها بر مبنای یک جامعه بین‌المللی که از قید کلیه اشکال تبعیض و تفکیک نژادی آزاد است، تدوین شده است. در این کنوانسیون به ممانعت از هر نوع تبعیض نژادی در زمینه سیاسی، اجتماعی و فرهنگی و هر زمینه دیگری از حیات عمومی اشاره شده است. در ماده ۲ بر ممنوعیت هر نوع اقدام و یا رفتار تبعیض‌آمیز نژادی علیه اشخاص و گروه‌های افراد و یا موسسات و در ماده ۵ نیز به حق تحصیل و کارآموزی حرفه‌ای بدون تمایز نژادی، رنگ، ملیت و قومیت تأکید شده است (Ohchr, 1965).

۴-۱-۷- کنوانسیون آموزش فنی و حرفه‌ای (۱۹۹۰)

این کنوانسیون با هدف ترویج و توسعه آموزش در جهان که به عنوان یک وظیفه اساسی برای یونسکو در نظر گرفته شده بود، ایجاد شد که بر موضوعات مهمی در رابطه با توسعه و ترویج آموزش در حوزه فنی و حرفه‌ای و دوری از تبعیض در این حوزه به شرح زیر تأکید دارد: الف) لزوم تلاش ویژه برای ارتقای آموزش فنی و حرفه‌ای زنان و دختران. ب) توجه به تنوع نظام‌های آموزشی و شرایط اجتماعی-اقتصادی و فرهنگی، به ویژه کشورهای در حال توسعه. ج) تدوین دستورالعمل‌های مشترک در آموزش فنی و حرفه‌ای. د) نیاز به گسترش و بهبود آموزش فنی و حرفه‌ای ارائه شده برای جوانان و بزرگسالان با توجه به سرعت بالای توسعه فناوری. ه) مطابقت آموزش فنی و حرفه‌ای با هدف جهانی توسعه افراد و جوامع. و) لزوم تبادل اطلاعات و تجربیات در توسعه آموزش فنی و حرفه‌ای و مطلوبیت تقویت همکاری‌های بین‌المللی در این زمینه. ز) سودمندی یک سند حقوقی بین‌المللی برای تقویت همکاری‌های بین‌المللی در توسعه آموزش فنی و حرفه‌ای (UNESCO, 1989).

۴-۱-۸- انجمن جهانی آموزش داکار (۲۰۰۰)

این انجمن این واقعیت را مورد بررسی قرار داده است که بسیاری از کشورها تا رسیدن به اهداف تعیین شده در کنفرانس جهانی آموزش برای همه، فاصله دارند. شرکت کنندگان بر دستیابی به آموزش برای همه تا سال ۲۰۱۵ تأکید کردند. هدف آنها برآورده کردن نیازهای آموزشی همه کودکان، جوانان و بزرگسالان تا سال ۲۰۱۵ بوده است. گسترش مراقبت و آموزش دوران کودکی، ارائه آموزش ابتدایی رایگان و اجباری برای همه، ترویج یادگیری و مهارت‌های زندگی برای جوانان و بزرگسالان، افزایش سواد بزرگسالان تا ۵۰ درصد، دستیابی به برابری جنسیتی تا سال ۲۰۰۵، برابری جنسیتی تا سال ۲۰۱۵ در امر آموزش و بهبود کیفیت آموزش (right-to-education, (World Education Forum, 2000); (2000) از مهمترین اهداف این انجمن است.

¹ . International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (ICERD)

² . Convention on Technical and Vocational Education (1990)

³ . Dakar Declaration on Education for All (2000)

۴-۱-۹- سند توسعه پایدار^۱ ۲۰۳۰

این سند مجموعه‌ای از اهداف با رویکرد آینده‌نگرانه و یکی از مهم‌ترین و جدیدترین اسناد بین‌المللی در موضوع آموزش و عدالت آموزشی است. در ۶ تا ۸ سپتامبر ۲۰۰۰ در نیویورک سران ۱۸۹ کشور بر مجموعه‌ای از اهداف به نام «اهداف توسعه هزاره ملل متحد» توافق کردند و تصمیم به همکاری جهت ارتقای توسعه و کاهش فقر تا سال ۲۰۱۵ گرفتند. در این سند به پیشنهاد کارگروه توسعه پایدار مجمع عمومی سازمان ملل، ۱۷ هدف کلان و ۱۶۹ هدف جزئی برای بعد از سال ۲۰۱۵ یعنی برای توسعه پایدار ۲۰۱۵ تا ۲۰۳۰ تعیین شد که در ۲۵ سپتامبر ۲۰۱۵ در هفتادمین اجلاس مجمع عمومی سازمان ملل، تصویب شد. هدف شماره ۴ این سند آموزش با کیفیت با هدف توسعه پایدار است. در این سند تأکید زیادی بر عدالت جنسیتی در حوزه آموزش شده است (یداللهی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۹۸-۱۷۱)؛ (Yadollahi et al., 2020:171-198) از مؤلفه‌های کلیدی این سند برابری و فراگیر بودن، دسترسی برابر، عادلانه و باکیفیت، برابری جنسیتی، کیفیت آموزش و یادگیری مادام‌العمر است (Sdgs.un, 2023).

۴-۲- چالش و خلاءهای نهادها و قواعد حقوقی بین‌المللی رافع تبعیض و آپارتاید علمی
با وجود تأکید بسیار بر عدم تبعیض در بسیاری از قوانین و قواعد بین‌المللی تحت هر شرایطی، تبعیضات و محرومیت‌های متعددی علیه بسیاری از کشورها اعمال می‌گردد و اقدامی هم از سوی سازمان‌هایی که این حق را به رسمیت شناخته‌اند، صورت نمی‌پذیرد. چالش‌ها و خلاءهای موجود در عدم کارایی و اثرگذاری قوانین بین‌المللی در رابطه با عدم تبعیض علمی و آموزشی و نیز عدم اثرگذاری اقدامات و تأکیدات نهادهای بین‌المللی که در راستای ترویج آموزش و علم و دانش فعالیت دارند را می‌توان در چند مورد بررسی قرار داد:

۴-۲-۱- کاهش حوزه فعالیت یونسکو

با وجودی که امروزه از یک سو بستر و فضای علمی بین‌المللی گسترش بیشتری یافته و شاخه‌های علمی متعددی ایجاد شده و حوزه‌های همکاری‌های علمی بین‌المللی بیشتر شده است و از سوی دیگر وابستگی کشورها به اطلاعات و دانش علمی بیشتر و نیاز به سازمان‌های بین‌المللی در نشر و بسط علم و دانش بیشتر شده است، سازمان‌های بین‌المللی نظیر یونسکو که در حوزه علم و دانش و آموزش فعالیت دارند، فعالیت‌های خود را در برخی حوزه‌ها از جمله ایجاد و فراهم‌سازی شرایط برای آموزش و همچنین حمایت از توسعه علوم را کاهش داده‌اند. همچنین عمده فعالیت‌های یونسکو محدود به برگزاری برخی کنگره‌ها و نشست‌های بین‌المللی و تأکید بر قوانین و مقررات قبلی بوده است. عدم توجه این سازمان به وضع قوانین جدید و مطابق با شرایط و وضعیت علمی و تحقیقاتی جدید در جهان نشان‌دهنده کاهش فعالیت‌های عملی آن در رابطه با رفع تبعیضات علمی است. این سازمان در سال‌های گذشته اقدام عملی تأثیرگذاری در جهت رفع تبعیضات علمی انجام نداده است. به عنوان مثال یونسکو در رابطه با اعمال تحریم‌ها و تبعیضات ایالات متحده علیه برخی از کشورها صرفاً اقدام به ارائه درخواست از ایالات متحده برای خودداری از تبعیض و لغو تحریم‌ها

¹ . Sustainable Development Goals (SDGs)

نموده و هیچ‌گونه اقدام عملی و تأثیرگذاری در این حوزه انجام نداده است (News.UN, 2022).

۴-۲-۲- تعریف موسع و مبهم از مفهوم تبعیض و عدم ذکر مصادیق آن

تعریف موسع مفهوم تبعیض و ابهام در تعاریف ارائه شده و همچنین عدم ذکر مصادیق تبعیض علمی و وضع قواعد منع‌کننده آن یکی از خلاءهای مهمی است که در قواعد حقوق بین‌الملل وجود دارد. در قواعد حقوقی بین‌الملل واژه و مفهوم تبعیض به صورت عام تعریف شده است. مهم‌تر از آن اینکه مفهوم تبعیض در حوزه آموزشی و علمی فقط در معدودی از قواعد حقوقی که شرح آن رفت، استفاده شده است و مصادیق تبعیض در حوزه علمی بیان نشده است. عدم تبعیض یک مفهوم و اصل مورد تأیید سازمان ملل متحد است که به طور گسترده به عنوان حقوق بین‌الملل عرفی در نظر گرفته می‌شود. علاوه بر آن این مفهوم به صورت مبهم در حقوق بین‌الملل تعریف شده است (Byers, 2020). نظر عمومی کمیته حقوق بشر ۱۹۸۹ در مورد عدم تبعیض یک نمای مبهم و کلی تحت کلماتی مانند «تمایز و برتری، استثناء و ممانعت، محدودیت و انحصار یا ترجیح و اولویت»^۱ تعریف شده است (Keane, 2017). بنابراین تعریف عام، وجود ابهام، عدم تعریف جامع و عدم تعیین مصادیق تبعیض علمی یکی از مهمترین خلاءهای قوانین بین‌المللی در رابطه با موضوع تبعیض علمی است.

۴-۲-۳- فقدان ضمانت اجرای قوانین موجود

الزام آور بودن قوانین بین‌المللی و ضمانت اجرای قواعد در حقوق بین‌الملل از عوامل مختلفی تأثیر می‌پذیرد. فرایندهایی نظیر درونی‌سازی هنجارها، نگرانی برای شهرت یک دولت، تحریم‌ها (محرومیت ارزشی سازمان‌یافته و تنظیم‌شده) و خودداری از دستیابی به برخی منافع توسط یک دولت از جمله موضوعاتی است که فرایند الزام‌آوری و درجه الزامیت قوانین و مقررات را تعیین می‌کند که این می‌تواند به برخی از کشورها نسبت به برخی دیگر، فشار بیشتری وارد آورد یا اینکه برای برخی الزام آور و برای برخی فاقد این خصیصه باشد (Bothe, 2020). سازمانها و نهادهای بین‌المللی فقط به صورت توصیه و درخواست از کشورهای واضح تحریم و تبعیض می‌خواهند که از چنین اقداماتی خودداری نمایند. نمونه این مورد تأکید سازمان ملل در مورد نحوه انتشار تحقیقات علمی و دانشگاهی و انتشار یافته‌های علمی اندیشمندان و پژوهشگران بود که این سازمان در بیانیه خود اینگونه ذکر نمود که محدودیت نشر آثار و تحقیقات علمی در مراکز علمی و مجلات جزء مواردی است که باید کاملاً مبتنی بر ملاحظات علمی و دانشگاهی است و نباید تابع تصمیمات و سیاست‌های دیگر و حتی اجرای رژیم‌های تحریمی علیه کشورها و اتباع آنها باشند (Ohchr, 2022). با این حال اینگونه اقدامات صرفاً جنبه توصیه‌ای دارد و هیچ‌گونه الزام و قاعده‌ای برای اجرای معاهدات، قواعد و قوانین بین‌المللی وجود ندارد. نمونه بارز این وضعیت تبعیضات علمی گسترده

¹. Distinction

². Exclusion

³. Restriction

⁴. Preference

امریکا و برخی کشورهای اروپایی علیه کشورهای نظیر ایران، سوریه، کوبا، کره شمالی و برخی دیگر از کشورهاست که بیشتر نیز جنبه امنیتی و سیاسی داشته و ابزاری برای اعمال فشار بر این کشورها بوده است. بررسی‌ها نشان می‌دهد علی‌رغم تلاش‌های حقوقی و تأکیدات سازمان‌های بین‌المللی در تسهیل تبادل دانش و اطلاعات علمی، اجرای آپارتاید علمی نه تنها کاهش نیافته است، بلکه روز بروز بر شدت آن افزوده خواهد شد. قوانین حقوقی وضع شده در این حوزه (حسنی و همکاران، ۱۳۹۴)؛ (Hasani et al., 1394) به دلیل نبود ضمانت اجرای کافی و مؤثر، نتایج مطلوبی نداشته است.

۴-۲-۴- عدم کفایت قواعد حقوقی بین‌المللی

قدیمی بودن قواعد حقوقی بین‌الملل در رابطه با رفع تبعیض علمی یکی از مهم‌ترین خلاءهای این حوزه است. امروزه با توجه به شرایطی جدید علمی در جهان و تحول در مسیر تبادلات علمی، همکاری‌های علمی، تبادل استاد و دانشجو، بانک‌های داده و کتب و فرمت آثار علمی، قوانین و مقرراتی که در رابطه با عدم تبعیض نژادی، جنسیتی و ... در فراگیری علم و دانش وجود دارند تناسب و سنخیتی با شرایط فعلی در حوزه علمی ندارند. آنچه که امروزه در رابطه با رفع تبعیضات علمی وجود دارد، صرفاً قوانینی است که در دهه‌های ۱۹۷۰ تا ۲۰۰۰ میلادی (سند توسعه پایدار ۲۰۳۰) در قالب بیانیه‌ها و اهداف سازمان ملل متحد و سازمان یونسکو و برخی اعلامیه‌ها و نشست‌های بین‌المللی این سازمانها وضع شده‌اند. حتی در چند دهه گذشته در رابطه با تبعیضات علمی و تحریم‌های علمی و تحقیقاتی قوانین جدیدی که متناسب با تبعیضات فعلی و تحریم‌های فعلی در حوزه علمی باشد و عاملی بازدارنده در تبعیضات علمی محسوب شود، وضع نشده است. بیانیه‌های منتشر شده و گزارشات ارائه شده از سوی این سازمانها و نیز توصیه‌ها و هشدارهای آنها نیز صرفاً حاوی تکرار قوانین و مقررات گذشته است و تصمیم‌سازی، سیاست‌گذاری و تقنین جدیدی در این حوزه وجود ندارد. مرور قوانین و مقررات و نیز مقایسه بیانیه‌های سال‌های گذشته سازمان ملل و سازمان یونسکو در رابطه با تبعیضات علمی به خوبی این موضوع را محرز می‌سازد (UNESCO, 2023); (UN, 2023). همچنین کافی نبودن مقررات حقوقی در رابطه با تبعیضات علمی نیز یکی دیگر از خلاءهای موجود در این حوزه است. اکتفا نمودن به چند سازمان حامی ترویج علم و دانش و تعداد معدودی قواعد حقوقی بین‌المللی نمی‌تواند در عصر جهانی شدن علم و دانش و در شرایطی که کشورها از علم و دانش به عنوان ابزار قدرت، سلطه و تبعیض استفاده می‌کنند، کافی و مؤثر باشد.

۴-۲-۵- اعمال قدرت برخی کشورها در سازمان‌های بین‌المللی

یکی از عواملی که منجر به اعمال تبعیض علمی در قبال برخی کشورها می‌شود، اعمال قدرت برخی کشورها در نهادها و سازمان‌های بین‌المللی است. این کشورها به واسطه نفوذی که در سازمان‌های بین‌المللی دارند و فشاری که بر آنها وارد می‌آورند زمینه تبعیض علمی را فراهم می‌کنند. این کشورها می‌توانند بر تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی آنها اثرگذار باشند و به اقدامات این سازمان‌ها جهت دهند یا مانع از انجام برخی اقدامات از سوی این سازمان‌ها شوند. به عنوان مثال نفوذ ایالات متحده آمریکا و کشورهای اروپایی بر بسیاری از سازمان‌های بین‌المللی سبب تغییر جهت و رویکرد

این سازمان‌ها می‌شود. این وضعیت در رابطه با اعمال تحریم‌های علمی توسط این کشورها علیه برخی از کشورها قابل مشاهده است. این موضوع در گزارش سالانه سازمان ملل متحد در سال ۲۰۲۲ ذکر شده است. در این گزارش آمده است که برخی فعالیت‌های دفتر کنترل دارایی‌های خارجی وزارت خزانه‌داری ایالات متحده^۱ باعث شده است که برخی از مؤسسات انتشاراتی، ویراستاران و داوران علمی به دلیل ترس از عواقب و مسئولیت‌های شخصی، اقدام به ایجاد برخی تبعیضات و تحریم‌ها علیه برخی کشورهای خاص در حوزه مجلات و انتشارات نمایند (Ohchr, 2022).

۴-۲-۶- عدم جرم‌انگاری تبعیض علمی در قواعد حقوقی بین‌الملل

عدم جرم‌انگاری تبعیض علمی در قوانین بین‌المللی نیز یکی دیگر از موضوعات مهم در این زمینه است. جرم‌انگاری که به موجب آن قانونگذار در یک نظام حقوقی با مدنظر قراردادن هنجارها و ارزش‌های اساسی و با تکیه بر مبانی نظری و حقوقی مورد قبول خود، فعل یا ترک فعلی را ممنوع می‌کند و برای آن ضمانت اجرای کیفری وضع می‌کند (دانش پژوه و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۵۶-۱۲۹)؛ (DaneshPazhou et.al., 2016: 129-156) یکی از مهم‌ترین عوامل بازدارنده محسوب می‌شود. این در حالی است که موضوع جرم‌انگاری در حوزه تبعیض علمی نادیده گرفته شده است و صرفاً برخی موضوعات از قبیل تقلب، جعل و سرقت علمی به جهت آسیبی که به صحت و اعتماد به علم وارد می‌کنند مورد توجه بوده است (Saunders, 2010: 279-292); (Sovacool, 2005: 1-7) و مصادیق تبعیض مشخص نشده و جرم‌انگاری در این حوزه صورت نگرفته است. در حقوق بین‌الملل در رابطه با تبعیض علمی که حق برخورداری از علم و دانش و بهره‌مندی از آن به عنوان یکی از حقوق اساسی همه کشورهای جهان (UNESCO, 2022) را از بین می‌برد جرم‌انگاری صورت نگرفته است که این موضوع یکی از مهم‌ترین چالش‌های این حوزه است.

نتیجه‌گیری

تبعیض علمی و آموزشی موضوعی است که از دیرباز تاکنون رواج داشته است و عاملی برای عقب‌ماندگی و فاصله گرفتن برخی کشورها از مسیر توسعه و پیشرفت است. اهمیت این موضوع به اندازه‌ای است که در برخی از برهه‌های زمانی در مجامع بین‌المللی اقدام به وضع قوانین و مقررات حقوقی و نیز تأسیس سازمان‌هایی به منظور ایجاد بستر و شرایط برابر برای آموزش، تحصیل علم و دانش و کاهش رفتارهای تبعیض آمیز در این حوزه نموده‌اند. از جمله آنها می‌توان به اعلامیه جهانی حقوق بشر، کنوانسیون مبارزه با تبعیض در آموزش پاریس و اعلامیه حقوق بشر اسلامی و همچنین تأسیس سازمان یونسکو اشاره نمود. این قوانین و مقررات و سازمان‌های بین‌المللی برای برهه‌ای از زمان در حوزه‌های محدودی توانستند برخی شرایط مناسب و مساعد را در راستای دستیابی به اهداف خود فراهم کنند. اما با تغییرات عظیمی که در جهان رخ داده است و همچنین سرعت و

^۱. OFAC

اهمیت تولید علم و دانش، نحوه دستیابی و دسترسی به آن، ارتباط تنگاتنگ آن با فناوری به عنوان موتور رشد اقتصادی جوامع و همچنین تبدیل شدن آن به یکی از مظاهر قدرت کشورها، نگرش‌های سیاسی و غیر علمی منجر به ایجاد و شکل‌گیری انواع مختلف تبعیض علمی و آپارتاید علمی در عرصه بین‌الملل شده است. با توجه به مفهوم آپارتاید علمی، امروزه مصادیق مختلف تبعیض و آپارتاید علمی از جمله جلوگیری از انواع همکاری‌های علمی بین‌المللی، ممانعت از انتشار فعالیت‌های علمی و فناوری یک کشور، محرومیت دسترسی محققان یک کشور به منابع علمی و پایگاه‌های اطلاعاتی، محدودیت‌های تبادل استاد و دانشجو و یا حتی ترور دانشمندان جامعه علمی یک کشور برای برخی از کشورها با اهداف گوناگون در مسیر دستیابی به علم و تولید دانش اعمال می‌شوند.

این در حالی است که قواعد حقوقی موجود و سازمان‌های مربوطه در رفع این تبعیضات با چالش‌ها و خلاءهایی مواجه هستند. از جمله این چالش‌ها و خلاءهای موجود می‌توان به کاهش حوزه فعالیت یونسکو، تعریف موسع و مبهم از مفهوم تبعیض و عدم ذکر مصادیق آن، فقدان ضمانت اجرای قوانین موجود، قدیمی بودن و عدم کفایت قواعد حقوقی بین‌الملل، اعمال قدرت برخی کشورها در سازمان‌های بین‌المللی، عدم جرم‌انگاری تبعیض علمی در قواعد حقوقی بین‌الملل اشاره نمود. مجموع این عوامل سبب شده است تا قوانین و مقررات بین‌المللی و رویکردهای حقوقی بین‌المللی و نیز سازمان‌های بین‌المللی نتوانند به خوبی و با اقتدار و همچنین با پشتوانه حمایتی در راستای رفع تبعیض علمی گام بردارند. با توسعه رویکردهای حقوقی و شکل‌گیری نظام حقوقی مدرن در داخل کشورها و نیز در عرصه بین‌الملل انتظار بر این است که تبعیضات در همه سطوح و در همه موضوعات از میان برداشته شوند. بنابراین یکی از مهم‌ترین رویکردها برای برون‌رفت از چنین وضعیتی که نابرابری‌هایی را در حوزه علمی برای برخی از کشورها ایجاد نموده است، از بین بردن این چالش‌ها با وضع و تدوین قواعد حقوقی متناسب و کافی با عصر حاضر و شرایط بین‌المللی کنونی، اتخاذ سازوکارهای الزام‌آور در رعایت قواعد حقوقی و اجرای تصمیمات سازمان‌های بین‌المللی در حوزه رفع تبعیض علمی در جهان و جلوگیری از اقدامات یک یا چند جانبه کشورهایی است که این قوانین و مقررات را نادیده می‌گیرند.

منابع فارسی

۱. احسانی، و. نجفی، س.م، و کوبکی، م. (۱۳۹۶). از «بازیچه قدرت» تا «بنیان جامعه»: تحوّل جایگاه «دانشمندان و نوآوران» طی فرآیند دانش بنیان شدن جوامع و درس‌هایی برای ایران. *سیاست نامه علم و فناوری*، ۷(۳)، ۲۹-۴۴.
۲. بیگی، ج. (۱۳۹۸). راهبردنگاری قانونی برای کودکان و نوجوانان در سیاست‌گذاری آموزشی. *سیاست نامه علم و فناوری*، ۹(۴)، ۳۱-۴۶.
۳. حریری، ن.، و ریاحی، ع. (۱۳۹۳). همکاری‌های علمی ایران و کشورهای در حال توسعه (D8) و راهکارهایی برای ارتقای آن. *سیاست نامه علم و فناوری*، ۴(۲)، ۷۳-۸۶.

۴. حسنی، ع. باقری، ع. و رستگارپور، ح. (۱۳۹۴). حق بر آموزش در اسناد بین الملل حقوق بشری. اولین کنفرانس بین‌المللی علوم انسانی با رویکرد بومی - اسلامی و با تاکید بر پژوهش - های نوین، ساری، <https://civilica.com/doc/486618>
۵. دانش‌پژوه، و. مهریزی، م.، و محمودی جانکی، ف. (۱۳۹۵)، جرم انگاری قرآن و عقلانیت. مبانی فقهی حقوق اسلامی، ۹(۱۷)، ۱۵۶-۱۲۹.
۶. معصومی فرد، م.، و ایرانپور، م. (۱۳۹۵). بررسی اهداف برنامه آموزشی ۲۰۳۰ یونسکو و جایگاه ایران در این برنامه آموزشی، کنفرانس ملی دانش و فناوری روانشناسی، علوم تربیتی و جامع روانشناسی ایران، تهران.
۷. نظرزاده زارع، م. (۱۳۹۷). شناسایی موانع تعاملات بین‌المللی اعضای هیأت علمی: رویکردی کیفی. علوم تربیتی، ۲۵(۲)، ۱۹۶-۱۷۹.
۸. نوروبی چاکلی، ع.، و مددی، ز. (۱۳۹۴). توصیف مقایسه‌ای رابطه تولید علم و پیشرفت فناوری کشورها: آیا افزایش تولید علم به منزله پیشرفت فناوری است. پژوهشنامه کتابداری و اطلاع رسانی، ۵(۱)، ۲۰۴-۱۹۲.
۹. یداللهی، ا.، زارعی، م.ح.، و یآوری، ا. (۱۳۹۸). بررسی تطبیقی رویکرد سند ۲۰۳۰ و سند تحول بنیادین در آموزش و پرورش ایران به عدالت آموزشی جنسیتی. پژوهش حقوق عمومی، ۲۱(۶۵)، ۱۷۱-۱۹۸.

English References

1. Bothe, M. (2020). Compliance in International Law, oxford bibliographies, <https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780199796953/obo-9780199796953-0213.xml>
2. Byers, M. (2020). Still agreeing to disagree; international security and constructive ambiguity, *Journal on the Use of Force and International Law*, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/20531702.2020.176165>.
3. Cheraghali, AM. (2012). SCIENTIFIC APARTHEID, *HEPATITIS MONTHLY*, 12(3), 158-159.
4. Cotgrove, S. (1975). Technology, rationality and domination. *Social Studies of Science*, 5(1), 55-78.
5. Crew, B. (2019). The top 10 countries for scientific research in 2018, Nature Index, <https://www.nature.com/nature-index/news-blog/top-ten-countries>.
6. Gui, Q., Liu, C., & Du, D. (2019). Globalization of science and international scientific collaboration: A network perspective. *Geoforum*, 105, 1-12 .
7. Kato, M., & Ando, A. (2017). National ties of international scientific collaboration and researcher mobility found in Nature and Science. *Scientometrics*, 110(2), 673-694.

8. Keane, D. (2017). Discrimination, *Discrimination in International Law*, *Oxford Bibliographies*, at: <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/ob>
9. King, E. B., Dunleavy, D. G., Dunleavy, E. M., Jaffer, S., Morgan, W. B., Elder, K., & Graebner, R. (2011). Discrimination in the 21st century: Are science and the law aligned? *Psychology, Public Policy, and Law*, 17(1), 54-75
10. Kokabisaghi, F., Miller, A. C., Bashar, F. R., Salesi, M., Zarchi, A. A., Keramatfar, A., ... & Vahedian-Azimi, A. (2019). Impact of United States political sanctions on international collaborations and research in Iran. *BMJ global health*, 4(5), 1-7.
11. Mickelson, R.A. (2003). When are racial disparities in education the result of racial discrimination? A social science perspective. *Teachers College Record*, 105(6), 1052-1086.
12. News.UN (2022). Sanctions having negative impact on scientific research, rights experts warn, <https://news.un.org/en/story/2022/07/1122152>.
13. Ohchr (2022). Unilateral sanctions threaten scientific research and academic freedom: UN experts, at: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/07/unilateral-sanctions-threaten-scientific-research-and-academic-freedom-un>.
14. Rezaee-Zavareh, M. S., Karimi-Sari, H., & Alavian, S. M. (2016). Iran, sanctions, and research collaborations. *The Lancet*, 387(10013), 28-29.
15. Rubin, H., & O'Connor, C. (2022). Discrimination and collaboration in science. *Philosophy of Science*, Published online by Cambridge University Press: 01 January 2022
16. Saunders, J. (2010). Plagiarism and the law. *Learned publishing*. 23(4), 279-292
17. Sovacool, B. K. (2005). Using criminalization and due process to reduce scientific misconduct. *The American Journal of Bioethics*, 5(5), W1-W7
18. Woolston, C. (2021). Discrimination still plagues science. *Nature*, 600(7887), 177-179.
19. World Education Forum in Dakar (2000). 26-28 April to Boost Drive for Education for all, Senegal, at: https://www.liquisearch.com/education_for_all/world_education_forum_dakar_2000
20. Zapp, M. (2018). The scientization of the world polity: International organizations and the production of scientific knowledge, 1950–2015. *International Sociology*, 33(1), 3-26.

Translated References to English

1. Beigi, J. (2020). Legal Strategy for Children and Teenagers in Educational Policy Making. *Science and Technology Policy Letters*, 9(4), 31-46 (In Persian)

2. Bothe, M. (2020). Compliance in International Law, oxford bibliographies, <https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780199796953/obo-9780199796953-0213.xml>
3. Byers, M. (2020). Still agreeing to disagree: international security and constructive ambiguity, *Journal on the Use of Force and International Law*, at: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/20531702.2020.176165>.
4. Cheraghali, AM. (2012), SCIENTIFIC APARTHEID, *HEPATITIS MONTHLY*, 12(3), 158-159.
5. Cotgrove, S. (1975). Technology, rationality and domination. *Social Studies of Science*, 5(1), 55-78.
6. Crew, B. (2019). The top 10 countries for scientific research in 2018, Nature Index, <https://www.nature.com/nature-index/news-blog/top-ten-countries>.
7. DaneshPazhou, V. (2016). Criminalizing by Quran and Rationality. *Journal of Islamic Jurisprudence and Law*, 9(17), 129-156 **(In Persian)**
8. Ehsani, V., Najafi, S. M. B., & Kokabi, M. (2017). From «dominated by aristocrats» to «base of society»: the evolution of scientists and innovators position during the process of «knowledgezation» and some lessons for Iran. *Science and Technology Policy Letters*, 07(3), 29-44 (In Persian).
9. Gui, Q., Liu, C., & Du, D. (2019). Globalization of science and international scientific collaboration: A network perspective. *Geoforum*, 105, 1-12 .
10. Hariri, N., & Riahi, A. (2014). Scientific Collaboration between Iran and Developing Countries (D8) and Some Strategies for its Promotion. *Science and Technology Policy Letters*, 4(2), 73-86 **(In Persian)**
11. Hasani, A. Bagheri, A and Rastegarpour, H. (2015) The right to education in international human rights documents <https://civilica.com/doc/486618> **(In Persian)**
12. <https://en.unesco.org/about-us/legal-affairs/convention-technical-and-vocational-education>
13. <https://legal.un.org/avl/ha/cerd/cerd.html>
14. <https://sdgs.un.org/goals>
15. <https://www.bmn.ir>
16. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-against-discrimination-education>
17. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-elimination-all-forms-racial>

18. <https://www.ohchr.org/en/universal-declaration-of-human-rights>
19. <https://www.oic-oci.org/>
20. <https://www.right-to-education.org/resource/dakar-framework-action>
21. <https://www.unesco.org/en>
22. <https://www.unicef.org/child-rights-convention>
23. Kato, M., & Ando, A. (2017). National ties of international scientific collaboration and researcher mobility found in Nature and Science. *Scientometrics*, 110(2), 673-694.
24. Keane, D. (2017). Discrimination, *Discrimination in International Law*, oxford bibliographies, <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/ob>
25. King, E. B., Dunleavy, D. G., Dunleavy, E. M., Jaffer, S., Morgan, W. B., Elder, K., & Graebner, R. (2011). Discrimination in the 21st century: Are science and the law aligned?. *Psychology, Public Policy, and Law*, 17(1), 54.
26. Kokabisaghi, F., Miller, A. C., Bashar, F. R., Salesi, M., Zarchi, A. A., Keramatfar, A., ... & Vahedian-Azimi, A. (2019). Impact of United States political sanctions on international collaborations and research in Iran. *BMJ global health*, 4(5), 1-7.
27. Mickelson, R. A. (2003). When are racial disparities in education the result of racial discrimination? A social science perspective. *Teachers College Record*, 105(6), 1052-1086.
28. Nazarzadeh Zare, M. (2019). Identify Obstacles of the Faculty Members' International Interactions: A Qualitative Approach. *Journal of Educational Sciences*, 25(2), 179-196 **(In Persian)**
29. News.UN (2022). Sanctions having negative impact on scientific research, rights experts warn, <https://news.un.org/en/story/2022/07/1122152>.
30. Noroozi, A and madadi, Z. (2015). A Comparative Description of the Relation between Science Production and the Technological Advances of Countries: Does the Technology Advances with the Rise of Science. *Library and Information Science Research*, 5(1), 192-204 **(In Persian)**
31. Ohchr (2022). Unilateral sanctions threaten scientific research and academic freedom: UN experts, <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/07/unilateral-sanctions-threaten-scientific-research-and-academic-freedom-un>.
32. Resolution 1737 (2006), <https://www.securitycouncilreport.org/un-documents/document/Iran-SRES-1737.php?print=true>
33. Rezaee-Zavareh, M. S., Karimi-Sari, H., & Alavian, S. M. (2016). Iran, sanctions, and research collaborations. *The Lancet*, 387(10013), 28-29.

34. Rubin, H., & O'Connor, C. (2022). Discrimination and collaboration in science. *Philosophy of Science*, Published online by Cambridge University Press: 01 January 2022
35. Saunders, J. (2010). Plagiarism and the law. *Learned publishing*, 23(4), 279-292
36. Sovacool, B. K. (2005). Using criminalization and due process to reduce scientific misconduct. *The American Journal of Bioethics*, 5(5), W1-W7
37. Woolston, C. (2021). Discrimination still plagues science. *Nature*, 600(7887), 177-179.
38. World Education Forum in Dakar (2000). 26-28 April to Boost Drive for Education for all, Senegal, at: https://www.liquisearch.com/education_for_all/world_education_forum_dakar_2000
39. Yadollahi, A., Zarei, M. H., & Yavari, A. (2020). A Comparative Study of the 2030 Agenda Approach and the Transformation Document in Iran's Education toward Gender Educational Equality. *Public Law Research*, 21(65), 171-198. **(In Persian)**
40. Zapp, M. (2018). The scientization of the world polity: International organizations and the production of scientific knowledge, 1950–2015. *International Sociology*, 33(1), 3-26.

